

Helyismereti munka a könyvtárakban

Pausztovszkij írja önéletrajzi regényében: „A tájkatatókat általában lenézik, holmi ártatlan csodabogaraknak tekintik. Pedig hát morzsánként szedik össze országuk történelmét, hagyományait, s ezzel hazaszeretetre nevelnek.”¹

Talán nem szerénytelenség, ha magunkat, a helyismerettel foglalkozó könyvtárosokat is e „csodabogarak” közé soroljuk, s a jeles szovjet író elismerő, meleg szavait magunkra vonatkoztatjuk.

E helyen nincs mód arra, hogy a könyvtárak, könyvtárosok sokirányú és sokszínű helyismereti munkájának minden részletéről beszámoljunk. Csupán vázlatos képet adhatunk a munka helyzetéről, fő területeiről, jelentősebb eredményeiről és a megoldásra váró feladatokról. Előljáróban a helyismeret fogalmának értelmezéséről kívánunk szólni, aztán a helyismereti információkkal kapcsolatos igényekről, majd a gyarapítás, a feltárás, és a publikálás kérdéseiről, s végül az együttműködés fontosságáról.

Mai felfogásunk szerint a *helyismeret*, mint könyvtári kategória egy adott hely (táj, közigazgatási terület, település, természetföldrajzi egység) múltjára, jelenére és jövőjére vonatkozó rögzített ismeretek, illetve az őket hordozó dokumentumok összességét jelöli, továbbá a könyvtári gyakorlatnak azt a részét, amely ezekkel foglalkozik.

A helyismeret közeli rokonságban áll a helytörténettel és a honismerettel. Több ponton érintkeznek egymással, s megegyezik pedagógiai funkciójuk is: a szocialista hazafiságra és a proletár internacionalizmusra való nevelés. A helytörténet, mint tudomány, felhasználja a helyismereti gyűjtemények anyagát, bibliográfiáit, segédleteit, termékei pedig a könyvtárak állományába kerülnek, azok közvetítésével válnak közkinccsé.

A helyismereti adatok iránti *igények* alapvető, általános történeti-társadalmi oka, forrása a társadalmi élet földrajzi tagolódása, az emberek szoros kötődése egy szűkebb környezethez, a lakóhelyhez, munkahelyhez, szülőföldhöz stb. A szocializmus építésének jelenlegi szakaszában ez az indíték új motívumokkal gazdagodott: a szocialista demokratizmus kibontakozása, a vállalati önállóság növekedése, a tanácsok önkormányzati szerepének fokozódása, a közélet kiszélesedése stb. A könyvtárakban már a konkrét igények jelentkeznek, rendkívül változatos formában és igen nagy számban. Forrásaik főbb csoportjai: a párt- és állami irányítás, a területi tervezés, a gazdasági vezetés; a regionális irányú tudományos kutatás; az iskolai oktatás és a közművelődés; az újság, a film, az irodalmi szociográfia stb., továbbá az idegenforgalom és az üdülgetés; az évfordulós ünnepek és egyéb helyi rendezvények, valamint a lakosság spontán érdeklődése.

A tanácsi közművelődési könyvtárak hálózati központjainak, a *megyei könyvtárak*-nak jogszabályban előírt kötelessége a helyismereti tevékenység. Egy 1964-ben kelt miniszteri utasítás rendelkezett el, hogy a megyei könyvtár „felkutatja, gyűjti és feltárja a helyismereti irodalom dokumentumait, segíti a helytörténeti kutatást.”² Ma már mindegyik intézmény fontos, tudományos feladatának tekinti ezt a munkát. A feladatok értelmezésében, a megoldások módszereiben és színvonalában természetesen lényeges különbségek mutatkoznak. Azok a könyvtárak — pl. Szombathely, Miskolc, Veszprém, Békéscsaba — ahol hamarabb kezdték el a helyismereti állomány kialakítását és a

¹ Pausztovszkij: Nagy várakozások kora. Bp. 1959. 89. old.

² A művelődésügyi miniszter 146/1964. (M. K. 16.) MM. számú utasítása a megyei, megyel jogú városi könyvtári hálózatról. — A művelődésügyi igazgatás kézikönyve. 2. köt. Kulturális igazgatás. Bp. 1970. 101. old.

helyismereti irodalom feldolgozását, ma is előbbre tartanak. Mások — pl. Tatabánya, Debrecen, Szolnok, Pécs — az utóbbi években próbáltak meg felzárkózni; néhány könyvtár pedig — különféle objektív és szubjektív okok miatt — még ma sem képes eleget tenni a követelményeknek.

Bár az idézett jogszabály csak a megyei könyvtárakról beszél, máshol is folytattak és folytatnak helyismereti tevékenységet. Hatékony és kiterjedt munkát végez a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem és a szegedi József Attila Tudományegyetem könyvtára. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban található hazánk legnagyobb helyismereti gyűjteménye, a *Budapest Gyűjtemény*, amely több mint hatvan éve működik.

A helyismereti adatok iránti érdeklődés fokozódása, az igények erőteljes differenciálódása és földrajzi kiterjedése ma már megkívánja, hogy a kisebb — városi, járási, községi, kerületi stb. — *könyvtárak* is bekapcsolódjanak a munkába. Hiszen a helyismereti irodalomra is érvényes az a könyvtárpolitikai program, mely szerint az ellátási rendszer fő feladata „annak a lenni elvnek a megvalósítása, hogy az ország bármely lakott pontján élő olvasó hozzájuthasson a számára szükségessé vált könyvtári dokumentumokhoz.”³

A tanácsi könyvtárak a szó szoros értelmében nyilvánosak, azaz bárki számára nyitva állnak, tehát közvetítésükkel a helyismereti anyagok a lakosság minden rétegéhez, csoportjához, egyedéhez eljuthatnak, a társadalmi gyakorlat, a hazafias nevelőmunka stb. szerves részévé, hatékony eszközévé válhatnak. Elsősorban a közművelődési könyvtári ellátási rendszer középső lépcsőfokán, az ún. „B” típusú egységekben szorgalmazzuk a helyismereti munka megindítását. Példák már vannak: jónéhány helyen (Barcs, Jászberény, Kazincbarcika, Sárvár stb.) évekkal ezelőtt létrejött a helyismereti gyűjtemény, azóta rendszerezték, korszerűen feltárták. A többi könyvtárban azonban még csak most teszik meg a kezdeti lépéseket. Ennek ösztönzésére, támogatására a Könyvtártudományi és Módszertani Központ 1974-ben egy módszertani útmutató füzetet adott ki Helyismereti munka a „B” típusú könyvtárakban címmel, *Bényei Miklós* tollából.

Sajátos, művelődéspolitikai szempontból rendkívül időszerű helyismereti feladat hárul a *nemzetiségi báziskönyvtárakra*. Mind a 16 intézménynek kötelessége, hogy — esetleg a megyei könyvtár gyűjteményét kiegészítve — felkutassa és összegyűjtse a területén élő nemzetiségek történetére, néprajzára, irodalmára, mai életére stb. vonatkozó dokumentumokat, és gondoskodjon azok hozzáférhetővé tételéről.

A helyismereti dokumentumok *gyarapítására* vonatkozó irányelveket, konkrét elhatározásokat a könyvtárak gyűjtőkori tervzetben rögzítik. A helyismereti állomány gyűjtőkörét földrajzilag, kronológiailag, tartalmilag és formailag határolják körül. A *földrajzi határok* megállapításánál problémát okoz, hogy egy-egy megye, járás, város, község közigazgatási határai a történelem folyamán gyakran és jelentősen változtak, bizonyos megyékből pedig a szomszédos országokhoz csatoltak területeket. Kétféle gyakorlattal találkozunk: vagy csak a mai közigazgatási határokon belüli területre vonatkozó dokumentumokat őrzik; vagy pedig a mindenkori, ún. történelmi határokat veszik figyelembe, tehát gyűjtik a jelenleg más megyékhez vagy országokhoz tartozó községek, járások stb. anyagát is. Könyvtáraink általában nem vonnak a helyismereti gyűjtemény elé *kronológiai határokat*, sem a tárgyidőt (azaz a hely múltját), sem a megjelenési időt (a helyismereti adatokat tartalmazó művek kiadási évét) illetően. Természetesnek tűnik, hogy a gyűjtésnek az adott megye, táj, település stb. egész múltját és jelenét át kell fognia. Mindazonáltal a könyvtárak elsőrendű törekvése mégiscsak arra irányul, hogy a jelen dokumentumaiból, a működésükkel egyidejűleg keletkező, kurrens anyagból alakítsanak ki teljességre törekvő állományt. Helyismereti gyűjteményeink *tartalmilag* szintén átfogó jellegűek. Könyvtáraink komplex dokumentáció kiépítésén munkálkodnak; rendszerint nem mellőznek egyetlen ismeretágot vagy szakterületet sem.

A gyűjtőkör formai meghatározása lényegében a *dokumentumtípusok* felsorolását jelenti. A könyvtárak helyismereti gyűjteményeiben a következő fontosabb dokumentumfajták kapnak helyet: könyvek, periódikumok, kivágatok, aprónyomtatványok, térképek, kották, képek, kéziratok, mikrofilmek, hangdokumentumok, másolatok. A *könyvek* további három nagyobb csoportra bonthatók:

³ Szakmai irányelvek a tanácsi közművelődésügyi könyvtárak távlati fejlesztéséhez. — Művelődésügyi Közlöny, 1972. 11. sz. 316. old.

- a) az adott helyre vonatkozó tájékoztatásokat vagy adatokat tartalmazó művek — ezeket könyvtáraink teljességre törekvően gyűjtik;
- b) a helyi kiadványok, vagyis a helyi kiadók gondozásában megjelent, bár tartalmilag nem helyismereti jellegű könyvek — válogatva vagy teljességre törekvően őrzik őket;
- c) a helyi szerzők tartalmilag nem helyismereti jellegű írásai — ezeket könyvtáraink erősen válogatva gyűjtik, főként a szépírókkal tesznek kivételt.

A megyei könyvtárak valamennyi, a megyében megjelent *periódikumot* — napi- és hetilapokat, folyóiratokat, alkalmi újságokat, üzemi, termelőszövetkezeti és iskolai híradókat, tanácsi tájékoztatókat, évkönyveket, értesítőket, naptárakat stb. — igyekeznek beszerezni; a kisebb könyvtárak csak az adott település (vagy járás) kiadványait és a megye központi napilapját, folyóiratát. A kurrens gyarapításnak nincs különösebb akadály, bár ez sem problémamentes. A retrospektív állomány — különösen a napi- és hetilapoké — viszont rendkívül hézagos. A visszamenőleges gyarapításban nagy segítséget jelent, hogy az OSZK évek óta folyamatosan mikrofilmre veszi hírlaptárának ritka, de keresett dokumentumait. Ezekről másolatok rendelhetők, sőt az OSZK laboratóriuma eredeti filmeket is készít külön kérés alapján. A megyei könyvtárak többsége — néhány járási, városi könyvtár — már létrehozta a *mikrofilmtárát*, tehát olvasói rendelkezésére bocsáthatja az egykorú sajtóanyag legfontosabb részét. Könyvtáraink egy csoportja az országos napi- és hetilapokban, folyóiratokban megjelent helyismereti jellegű közleményeket *kivágot* formájában gyűjti. Ezeket önmaguk is előállíthatják, de elő is fizethetnek rájuk a Magyar Hírdető Sajtófigyelő szolgálatánál.

Az *aprónyomtatványok* (röplapok, plakátok, prospektusok, üzemi szabályzatok stb.) gyűjtése sok fejtörést okoz a könyvtáraknak. A régebbieké azért, mert csak esetlegesen kerülnek elő, az újabbaké pedig nagy mennyiségük miatt. Tárolásuk a szűkös helyiségvizonyok közepette általánosan gond, a feltárás is igen sok időt követel, ugyanakkor a dokumentumok jelentékeny hányadának (pl. meghívók, moziplakátok) roppant csekély az információs értéke.

A *térképek* közül az atlaszokat könyvként kezelik, a térképlapokat viszont különleges bánásmódban részesítik. Hasonló a helyzet a *kottákkal* is. Nagy gondot fordítanak a könyvtárak a kötetes *kéziratok* (naplók, szakdolgozatok stb.) gyűjtésére; több helyen az ún. leveles kéziratokat (feljegyzések, levelek stb.) is őrzik. A *képdokumentumok* közül mindenekelőtt a nyomdai úton előállított, terjesztésre szánt képek tartoznak a könyvtáraink helyismereti gyűjtőkörébe: a postai képes levelezőlapok, a metszetek és más grafikák, a reprodukciók, az újságokból, könyvekből kivágot rajzok, fotók. Emellett az eredeti fényképeket, diapozitívokat is majdnem mindenütt gyűjtik. Ma még a kezdet kezdetén tart a helyismereti *hangdokumentumok* gyarapítása.

A helyismereti gyűjtemények *feltárásának* két alapvető változata alakult ki. Az egyik a hagyományos katalógusfajtákban dolgozza fel a dokumentumokat; vagyis külön-külön katalógust épít az eltérő dokumentumtípusokról, a tematikus feltárást az ETO-rendszerű szakkatalógusban valósítja meg stb. A másik megoldás pedig a bibliográfiai kartoték. Ez egységes helyismereti katalógus: helyet kap benne mindenfajta könyvtári anyag, amelyről tartalmi fontossága miatt önálló címfelvétel készül; megtaláljuk benne azokat a dokumentumokat is — a lelőhely megjelölésével együtt —, amelyek nincsenek meg az adott könyvtár állományában. Minimálisan két részből áll: szerzői és tematikus (többnyire tárgyszavas) katalógus, ezekhez csatlakozhat a földrajzi, a kronológiai és a nyomdakatalógus.

Sok gondot okoz a könyvtáraknak az *országos sajtótermékek helyismereti feltárása*, mégpedig több szempontból is: ezeknek csak egy része jár kurrensen, a régi folyóiratoknak pedig csak egy kis töredéke van meg; a lapok nagy száma miatt rendkívül munkaidő-igényes a figyelés, ráadásul minden megyében ugyanazokat a periódikumokat kell feldolgozni, vagyis a munkaidő-ráfordítás megtöbbszöröződik; a munkamegosztás pedig különféle nehézségekbe ütközik. Hasonló a helyzet a Magyar Hírdető már említett Sajtófigyelő szolgálatával; itt a kurrens lapokat nézik át, rendkívül mechanikusan (csak a földrajzi neveket figyelik), ezért megbízhatósága csupán 50—60 százalékos. Megnyugtatóbb tehát, ha egy-egy könyvtár (mint Szombathely, Miskolc, Veszprém stb.) maga végzi el a megyére vonatkozó összes cikk kicédelését. Ez viszont nagyon költséges, összkönyvtári viszonylatban pedig — a párhuzamosságok miatt — kifejezetten pazarló megoldás. Határozott igény mutatkozik tehát az országos összefogásra, az eddigi kísérletek azonban sorra kudarcot vallottak. Nemrég a Hazafias Népfőnt Országos Tanácsának Titkársága ajánlotta fel a segítségét, s a munka meg-

szervezésével a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárat bízta meg. Az első tervezetek megszülettek, s az előkészítés folyamatban van.

A könyvtárak intenzív helyismereti tevékenységének egyik bizonyítéka a *kiadványok* nagy száma, sokszínűsége és színvonalassága. Hagyományos terület a bibliográfiai munka, ma is ezt szorgalmazzák leginkább. Hazánkban a legnagyobb helyismereti bibliográfiai vállalkozás a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárhoz fűződik: a hétkötetes, óriási ismeretanyagot közlő Budapest történeti bibliográfia világviszonylatban is kiemelkedő alkotás. Általában évfordulós alkalmakra készülnek a városbibliográfiák (Debrecen, Kaposvár, Szolnok stb.). Néhány megyei könyvtár (Tatabánya, Miskolc, Veszprém) a felszabadulás után megjelent könyvekről, cikkekről adott ki terjedelmes összeállítást. Több helyen rendszeresen közzéteszik a helyismereti irodalom kurrens jegyzékét. Egy-két kivételtől eltekintve minden megyében napvilágot látott a sajtótermékek bibliográfiája, s szépen gyarapodik a különböző folyóiratok repertóriumainak a száma is. Sűrűn jelennek meg tematikus — történeti, néprajzi, irodalmi, munkásmozgalmi stb. — és személyi bibliográfiák. Egyre gyakrabban találkozunk a helyismereti publikációk egyéb formáival is: könyvtárainkban számos szemelvénygyűjtemény, jónéhány kurrens és retrospektív eseménytár (időrendi táblázat), életrajzi lexikon, utcanévismertető és más adattár készült, s kedveltek a hasonmás-kiadások is. Ma már több megyei könyvtár célkitűzése, hogy a helyismereti-helytörténeti kutatás műhelyévé váljék. E törekvés termékei a tanulmányok és a forráskiadványok. A könyvtárak, a könyvtárosok érdeklődése elsősorban a művelődés- és irodalomtörténet felé irányul, de több helyen művelik a néprajztudományt és a munkásmozgalom-történetet is. Meglepően kevés viszont a könyvtártörténeti írások száma.

Könyvtáraink körében általánosnak mondható a felismerés: a helyismereti munkában rendkívül fontos a helyi közgyűjteményekkel, intézményekkel, szervekkel, a honismereti mozgalommal stb. való *együttműködés*. A társadalmi kapcsolatok révén ugyanis a tevékenység szilárdabb talajon áll, nem kerülhet légüres térbe. A munka színvonalának emeléséhez is gyümölcsözően járul hozzá a helyismereti-helytörténeti tevékenységet folytató intézményekkel való széles körű összefogás: a helyi múzeumokkal, levéltárakkal, a megyei pártbizottságok archívumaival. Az iskolák kétszeresen is fontosak: egyrészt a helytörténeti-honismereti szakköreik, másrészt a helytörténeti-honismereti kutatásokkal foglalkozó pedagógusaink révén. Elengedhetetlen a munka összehangolása a honismereti mozgalom irányító szervével, a Hazafias Népfronttal és egyik intézményi bázisával, a művelődési otthonnal.

Könyvtárosaink aktív résztvevői a helyi Honismereti és Helytörténeti Bizottságoknak.

A hatékony együttműködés érdekében könyvtáraink a feladatok pontos egyeztetésére, világos elhatárolására törekszenek. Elsődleges a közgyűjtemények gyűjtőkörének egyértelmű tisztázása: ki mit gyűjt, hol indokoltak a párhuzamosságok, miben segítik egymást stb. A megegyezés objektív és szubjektív feltételei egyaránt adottak. Jelenleg az a feladat, hogy az együttműködés szervezeti kereteit részletekbe menően megállapítsuk, s az általános alapelveit esetleg jogszabályban rögzítsük.

Bényei Miklós

